

REGIONALNA KOMPARATISTIKA I ISTOČNA EUROPA: KAKO SE RASPALA ISTOČNA EUROPA

Mirjana Kasapović

*Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu*

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: studeni 2007.

Sažetak U prvom dijelu autorica prikazuje razvoj regionalnih studija (*area studies*) u suvremenoj komparativnoj politici te ukazuje na njihovu važnost za razvoj političke znanosti. U drugom dijelu razmatra metodologiju – dizajn i metode istraživanja – regionalne komparatistike, poklanjajući posebnu pozornost problemu definiranja regije kao središnje kategorije u toj grani komparativne politike. Treći, središnji dio usredotočen je na nastanak Istočne Europe kao povijesno-političke i socijalno-kulturne regije tijekom povijesti, napose nakon Drugoga svjetskog rata, te na njezinu disoluciju u procesima demokratske transformacije komunističkih režima u posljednja dva desetljeća. Disolucija Istočne Europe rezultirala je obnovom trodijelne političke geografije na prostoru koji je ona nekoć zauzimala, a koji čine Srednja, Jugoistočna i uža Istočna Europa.*

Ključne riječi regionalne studije, regija, Istočna Europa, komunizam, demokratska transformacija, Srednja Europa, Jugoistočna Europa

1. Razvoj regionalnih studija u komparativnoj politici

Nijedna metoda političke znanosti nije bila toliko usko povezana s prijelazom iz tradicionalnoga poredbenog proučavanja političkih poredaka u suvremenu komparativnu politiku

kao regionalne studije. Konvencionalno se tvrdi da je taj prijelaz značio izlazak iz svijeta zapadnog parohijalizma u nezapadni svijet kulturnih i političkih različitosti, a bio je bitno uvjetovan golemim političkim i društvenim promjenama nakon Drugoga svjetskog rata. Pred politolozima se otvorio svi-

* Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenog projekta “Hrvatska u regionalnom okruženju” provedenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

jet neistraženih zemalja i regija, kojima su se počeli baviti kako zbog znanstvenih tako i zbog političkih interesa država koje su poticale i financirale istraživanja.

Najstariji organizirani regionalni programi nastali su u Sjedinjenim Državama u drugoj polovici četrdesetih godina, ali su se doista razvili tek potkraj pedesetih godina 20. stoljeća, usredotočujući se na istraživanje Južne ili Jugoistočne Azije, Bliskoga istoka, Latinske Amerike, Afrike i Istočne Europe. U europskim zemljama, osim u Velikoj Britaniji, regionalne su se studije razvile kasnije. Klaus von Beyme (1966) tvrdi da do sedamdesetih godina u Njemačkoj nije bilo pravih regionalnih komparativnih istraživanja. Iznimka je bilo istraživanje Istočne Europe, *Osteuropaforschung*, koje se razvilo na zapadnonjemačkim sveučilištima pedesetih i šezdesetih godina, a bilo je dvostruko politički motivirano: isturenim geopolitičkim položajem Zapadne Njemačke u frontovskom sučeljavanju Zapada s Istokom odnosno demokracije s komunizmom, te interesom za Istočnu Njemačku, koja je postala politički dio Istočne Europe.

Uspon regionalnih studija izazvao je višestruke potrebe i brojne rasprave u institucionaliziranoj političkoj znanosti u Sjedinjenim Državama. Umnogome ih je uzrokovalo uključenje europske, južnoameričke i azijske "intelektualne dijaspore" u novu američku istraživačku granu na temelju prednosti koju je imala. Ponajprije, pripadnici dijaspore poznavali su jezike regija koje su proučavali te su isticali kako je to bitan uvjet boljeg razumijevanja njihove povijesti i kulture. Oni su, nadalje, izvorno svjedočili o neprimjerenosti tradicionalnih kategorija komparativ-

ne politike u analizi nezapadnog svijeta zbog golemih povijesno-kulturnih razlika, upozoravajući na "staru etnocentričnu pristranost profesije" i svojevrsnu "blagu vrstu akademskog nacionalizma" (Johnson, 1975: 34). Stručnjaci za regije jesu kontekstualisti koji ističu posebnosti, a katkad i jedinstvenosti, konfiguracija društava i političkih sustava kojima se bave, pa nerijetko imaju ozbiljnih poteškoća u primjeni općih teorija na njih (Weiner, 1975: 148; Bates, 1997: 166 i d.). Treće, ukazivali su na važnost poznavanja regionalne povijesti kao odrednice političkih pojava, izrazitije se usredotočujući na kulturni kontekst politike. Jezik, kultura i povijest postali su teorijska i metodološka "prtljaga" specijalista za pojedine regije. Budući da regionalne studije podrazumijevaju prikupljanje "obuhvatnog znanja o nekoj kulturi ili skupini kultura na nekom dijelu Zemlje", stručnjaci za pojedine regije moraju se "i sami familijarizirati s poviješću, ekonomijom, društvenom strukturom, literaturom, etnografijom naroda u toj regiji..." (Meyer, 1975: 102). Nijedna grana komparativne politike nije stoga toliko ovisna o interdisciplinarnom pristupu kao regionalne studije.¹

¹ R. H. Bates (1997: 166) tvrdi da regionalni komparatisti, osim znanja o politici regije koju istražuju, moraju dobro poznavati njezinu povijest, literaturu i jezik. T. Landman (2000: 28) misli da se rad regionalnih komparatista zasniva na ekstenzivnome terenskom istraživanju koje iziskuje, ponajprije, poznavanje jezika zemalja i regija koje izučavaju. O. Anweiler (1998: 765) navodi da su "klasične discipline, koje su temelj istraživanja Istočne Europe, slavistika i povijest Istočne Europe", a od ostalih disciplina izrijeком navodi još političku, pedagošku i pravnu znanost. P. Danylow (1998: 778) isti-

Osim toga otvorilo se i općenito pitanje odnosa između regionalnih studija i političke znanosti, koje dobro ilustrira naslov klasičnog zbornika s područja regionalne komparatistike: *Political Science and Area Studies. Rivals or Partners?* (Pye, 1975). Politolozi su se podijelili u mišljenjima o tom odnosu. Jedni su tvrdili da su regionalne studije i politička znanost nespojivi zato što su stručnjaci za regionalna istraživanja "alergični na teoriju" i usmjereni su samo na pojedine, nepoopćive slučajeve (Karl i Schmitter, 1995: 966). Prema tome, nema pomirenja između "teorijske" političke znanosti i "neteorijskih" regionalnih studija – oni su trajni suparnici.² Drugi su, naprotiv, tvrdili da su u promijenjenom svijetu nakon Drugoga svjetskog rata "stvarne *area studies* bile jedini legitiman put do genuine teorije političkog razvoja..." (Johnson, 1975: 95).³ Uvidjelo se da nema poli-

---

če važnost filologije, kulturalnih studija, političke i ekonomske znanosti. J. Baberowski (1998) naglašava važnost povijesne znanosti, a Altmann (1998) ekonomske znanosti. H. Eckstein (1975: 204 i d.) tvrdi da u regionalnoj komparativnoj politici najveću važnost ima poznavanje jezika i povijesti područja koja se istražuju.

² Tragovi nižega teorijskoga vrednovanja regionalnih studija mogu se naći i u nekim suvremenim udžbenicima i studijama komparativne politike. U jednome od boljih njemačkih udžbenika iz komparativne politike D. Jahn (2006: 163-164) prihvaća podjelu na regionalna istraživanja, zasnovana na empirijsko-historijskim (idiografskim) postupcima, i komparativna istraživanja, zasnovana na empirijsko-analitičkim (nomotetičkim) postupcima.

³ U članku koji je napisao dvadesetak godina kasnije Ch. Johnson (1997: 172-173) ukazao je na to da su upravo regionalni kompara-

tičke znanosti bez regionalnih studija – oni su dakle partneri. Svaka informacija na kojoj se temelje poopćavanja, hipoteze, modeli i ostala teorijska sredstva političke znanosti potječe iz proučavanja različitih sustava i kultura (Meyer, 1975: 100). Nakon nekog vremena taj je odnos uravnotežen. Bryce Wood (1968: 405) tvrdi da je do kraja šezdesetih godina odnos između regionalnih studija i društvenih znanosti, pa i političke znanosti, prošao kroz četiri faze. U prvoj su fazi stručnjaci za pojedine regije bili usredotočeni na prikupljanje iscrpnih podataka o predmetu svoga istraživanja. U drugoj su se fazi počeli uspoređivati slični problemi u različitim regijama. U trećoj su fazi društveni znanstvenici počeli razvijati nove teorije na temelju prikupljenih podataka iz komparativnog istraživanja više regija, nadilazeći tako parohijalnu osnovu postojećih teorija u društvenim znanostima. Napokon, u četvrtoj fazi razvoj teorija počeo je povratno utjecati na odabir i definiranje problema kojima su bili zaokupljeni regionalni komparatisti. Ukratko, najprije su regionalna istraživanja pridonijela razvoju općih teorija, a onda su teorije počele utjecati na razvoj regionalnih studija. Sredinom šezdesetih godina regionalne su studije

---

tisti stvorili neka od klasičnih djela političke znanosti i društvenih znanosti uopće: *Social Origins of Dictatorship and Democracy* napisao je B. Moore, stručnjak za Rusiju, *Asian Power and Politics* L. W. Pye, stručnjak za Aziju, *Modernisation and Bureaucratic Authoritarianism* G. O'Donnell, stručnjak za Latinsku Ameriku, *The Breakdown of Democratic Regimes* J. J. Linz, stručnjak za Španjolsku, *Making Democracy Work?* R. Putnam, stručnjak za Italiju, *Exit, Voice, and Loyalty* A. O. Hirschman, stručnjak za Latinsku Ameriku itd.

je znatno pridonijele razvoju *community studies*, ali i izraženijem preusmjerenju političke znanosti s političkih institucija na političke procese (Beyme, 1966: 80). Neprijeporan je utjecaj regionalnih studija, poglavito istočnoeuropskih, na razvoj teorija totalitarizma i konvergencije (Anweiler, 1998: 763). U osamdesetim bi godinama bez regionalnih studija bio nezamisliv razvoj teorija demokratske transformacije (O'Donnell, Schmitter i Whitehead, 1986; Linz i Stepan, 1996; Merkel i Puhle, 1999; Merkel, 1999; Merkel i dr. 2006; itd.). Todd Landman (2000: 217) općenito zaključuje da su unutar regionalnih studija razvijeni novi pojmovi i teorije koji su potom primjenjivani izvan izvornoga istraživačkog konteksta u kojemu su nastali, što je pridonijelo "intelektualnoj konverzaciji među onima koji prakticiraju različite komparativne metode, na različitim razinama analize i iz različitih teorijskih perspektiva..."

Zahvaljujući tome regionalne studije u međuvremenu su se etablirale kao posebno nastavno i znanstveno područje na svim prestižnim sveučilištima u svijetu, a napose u SAD-u i Velikoj Britaniji. Ostali su, doduše, još neki prijevori o njihovu mjestu unutar komparativne politike, ali i unutar političke znanosti. Prevladava mišljenje da su regionalne studije sastavni dio komparativne politike, premda se katkad tretiraju i kao zasebno područje političke znanosti.⁴ U odnosu pre-

ma drugim poddisciplinama političke znanosti regionalne se studije smatraju najbližima međunarodnim političkim odnosima (Perthes, 2000: 9 i d.; Jahn, 2006: 21). Postoje, ipak, bitne razlike između pristupa regionalnim politikama u komparativnoj politici i u međunarodnim odnosima. Dok se u komparativnoj politici regija promatra kao prostorna povijesno-politička i socijalno-kulturna zajednica, u međunarodnim odnosima ona se strukturira u prostorni regionalni sustav kao jedan od podsustava globalnoga međunarodnog sustava.⁵ Regija je samo "zemljopisna jedinica koja nema vlastitu dinamičnost", prostor u kojemu se odvijaju određeni politički procesi, dok je regionalni sustav "društveni proizvod", ekonomski, politički i društveni "aranžman aktera, jedinica i struktura unutar toga prostora" (Perthes, 2000: 15). Jednostavno, regionalni sustav shvaća se kao "zajednica država i društava u nekoj regiji", a predmet proučavanja postaju "dinamika i određujući čimbenici politike unutar regionalnog sustava" (9). Takvim pristupom umnogome se izbjegavaju problemi "unutarnjeg" definiranja regije, uspostavljanja analitičke taksonomije, što se kompenzira "izvanjskim" određenjem regije, dakle njezinom konstitucijom iz međunarodnog sustava. Regionalna politika nije određena imanentnim prirodnim i socijalnim odrednicama dotične regije, nego je "uvijek politički čin pun su-

⁴ Uvid u status regionalnih studija na prestižnim sjevernoameričkim i zapadnoeuropskim sveučilištima nudi pregled nastavnih programa tih sveučilišta što su ga izradili A. Petek i K. Petković (u: Kasapović, 2007: 295-401).

⁵ Takav je pristup izvorno izložen u članku L. Bindera (1957-1958) o Bliskom istoku. Kasnije su ga prihvatili mnogi regionalisti s područja međunarodnih odnosa, a među njima i jedan od vodećih njemačkih stručnjaka za Bliski istok V. Perthes (1994, 2000).

kobljenih interesa i strategija” (10), koje uvelike određuju, nameću i kontroliraju izvanregionalni akteri.

Odabir regija koje su postale predmet sustavnih istraživanja općenito je dakle bio određen i političkim, a ne samo znanstvenim razlozima. To je bilo najočitiije u usmjerenosti američke politike i američke političke znanosti na četiri regije koje su nakon 1945. u toj zemlji bile posebno politički važne: na Istočnu Europu, Istočnu Aziju, Latinsku Ameriku i Bliski istok.

Usmjerenost na Istočnu Europu bila je ponajprije motivirana time što se u njoj nalazio Sovjetski Savez, glavni američki vojno-politički protivnik i neprijatelj u doba Hladnog rata. Osim toga pod vojno-političku prevlast Sovjetskog Saveza potpale su i srednjoeuropske zemlje – Čehoslovačka, Mađarska i Poljska – koje su se smatrale dijelom zapadnoga kulturno-civilizacijskog kruga. On je 1940. pripojio i tri baltičke države – Estoniju, Letoniju i Litvu – koje su prije rata bile neovisne države i koje su također pripadale zapadnome kulturnom krugu. Sastavni dio “sovjetskog Zapada” postala su još neka područja koja su bila izvan sfere njegova utjecaja prije početka rata: nekadašnja čehoslovačka potkarpatska pokrajina postala je dio sovjetske Ukrajine, nekadašnja rumunjska pokrajina Besarabija postala je sovjetska republika Moldavija, pruski Königsberg postao je ruski Kalinjingrad itd. Sovjetsko komunističko carstvo uključilo je u svoj državni teritorij i dijelove područja – istočnu Galiciju, sjevernu Bukovinu i Transkarpaciju – koji su do 1918. bili dijelovi Habsburške Monarhije i tako duboko prodrlo u srce Srednje Europe (Szporluk, 1991: 466-468). Zapravo, nijedno regionalno istraživa-

nje nije bilo toliko politički motivirano i instrumentalizirano kao istraživanje Istočne Europe. Ono je “u biti služilo kao sredstvo ideološkog sučeljavanja s antagonistički shvaćenim društvenim poretkom” i slovalo je kao sastavni dio “globalnoga historijskog suprotstavljanja između sovjetskog komunizma i otvorenog društva liberalne demokracije anglosaksonskoga, zapadnog tipa” (Danylow, 1998: 774; v. i Baberowski, 1998: 786). U Njemačkoj je “u doba Hladnog rata istraživanje Sovjetskog Saveza uz potporu vlasti poticano kao dio razumijevanja neprijatelja” (Hartmann, 2003: 97).⁶ U najzaoštrenijim formulacijama tvrdi se da je to istraživanje bilo ponajprije “političko sredstvo Hladnog rata” (Creuzberger i Unser, 1998). No Oskar Anweiler, jedan od pionira istraživanja Istočne Europe u SR Njemačkoj, navodi da je ishodište svih istraživača u toj grani bio politički “protutotalitarni konsenzus”, koji on smatra nečime što je u doba Hladnog rata bilo razumljivo samo po sebi.

Kad je riječ o Istočnoj Europi, predmetno i metodološki valja razlikovati regionalne studije, *East European studies*, od studija komunizma, *communist studies*. Istočnoeuropske studije bile su, dakako, i regionalne studije komunizma ili studije regionalnog komunizma. Štoviše, upravo su komunistički režimi bili glavni čimbenik “konceptualne homogenizacije” Istočne Europe kao političke regije nakon 1945. No studije komunizma bile su šire od

⁶ Vlada SR Njemačke osnovala je, primjerice, *Bundesinstitut für Internationale und Ostwissenschaftliche Studien* kao “proizvod Hladnog rata” koji je trebao pružiti “pomoć saveznoj vladi u razumijevanju položaja neprijatelja na Istoku” (Hartmann, 2003: 189).

istočnoeuropskih studija i obuhvaćale su i komunističke režime, pokrete i organizacije u ostalim regijama u svijetu. Dvojni pristup pratio je istraživanje Istočne Europe i nakon sloma komunističkih režima. Tada su se studije Istočne Europe pojavile i kao tranzicijske ili transformacijske studije. Transformacija autokratskih političkih sustava u demokratske zauzela je mjesto koje je prije toga pripadalo komunističkim režimima, jer su transformacijski procesi postali novi glavni – ali, kako će se pokazati, i privremeni – čimbenik “homogeniziranja” Istočne Europe. No kao i studije komunizma, i tranzicijske su studije bile šire od regionalnih studija Istočne Europe i obuhvaćale su mnogo više zemalja i regija u svijetu.

2. Istraživački dizajn u regionalnoj komparatistici: definiranje regije i metode istraživanja

Regionalne studije najprije moraju precizno definirati predmet svoga istraživanja, dakle odrediti regiju kojom se bave. To ne znači samo puko nabranje zemalja koje čine neku regiju – premda ni o tome često nema suglasnosti⁷ – nego i navođenje i obrazloženje zajedničkih varijabli koje različite zemlje povezuju u jednu cjelinu i čine ih nekovrsnom “obitelji zemalja” ili “prirodnom skupinom” zemalja (Peters, 1998: 74-77). Ipak, ne treba smetnuti s uma da je zemljopisna komponenta najvažniji uvjet u definiranju neke re-

gije, odnosno da je zemljopisni čimbenik temelj regionalnih studija (Beyme, 1966: 77; Eckstein, 1975: 207). Premda regiju čine susjedne zemlje i premda prostorna bliskost obično nosi sa sobom i niz drugih jednakih ili sličnih odrednica, to ne znači nužno da su one politički, kulturno i socijalno slične. Komparatisti navode različite elemente koji konstituiraju regiju. Jürgen Hartmann (1980: 63) tvrdi da regiju čine četiri elementa: zemljopisni položaj, politički sustav, politička kultura i razina društvenog blagostanja. Zemljopisni položaj jest nužan, ali nije i dostatan uvjet određenja regije. Primjerice, istočnoazijsku regiju u zemljopisnom smislu čine Japan, Tajvan, Južna Koreja, Singapur i Kina. No u regionalnoj komparatistici Kina se nije svrstavala u tu regiju niti se proučavala u sklopu nje. Premda s drugim zemljama u regiji dijeli zemljopisni položaj i konfucijansku odnosno novokonfucijansku političku kulturu, od njih se razlikovala po tome što nije bila poliarhija i što je imala nisku razinu društvenog blagostanja. S obzirom na stalno povećanje razine društvenog blagostanja i time uvjetovanu vjerojatnu demokratizaciju, Kina tendencijski postaje sve više dio te regije. Kuba je dio Južne Amerike, ali se zbog totalitarnoga komunističkog režima, koji ju je razlikovao od autoritarnih i demokratskih režima u ostalim zemljama, nije proučavala u sklopu latinskoameričkih ili južnoameričkih studija. Iz latinskoameričke regije nerijetko se izdvajao i Brazil zato što nije dijelio jednako povijesno naslijeđe, hispansku političku kulturu i španjolski jezik s ostalim zemljama regije, odnosno nije se ubrajao u “španjolsku Ameriku”, nego u “portugalsku Ameriku”, koja je “drukčiji svijet” (Skidmore i

⁷ Ogleđan je primjer zbrke u zemljopisnom definiranju, pa i u nazivima regije koja je u Europi najpoznatija pod imenom Bliski istok, a u SAD-u pod imenom Srednji istok (v., primjerice, Rustow, 1975; Ziringa, 1984; Bill i Springborg, 2000; Perhes, 2000; Gerner i Schwedler, 2004: 8-14; itd.).

Smith, 1997: 22-26). U Bliski istok, pored brojnih islamskih i arapskih zemalja, svrstava se i Izrael, i to kao “ključni igrač” u regiji. No Izrael ne dijeli sa zemljama u svojem regionalnom okruženju gotovo nijedno svojstvo: on ima demokratski politički sustav, drukčiju političku kulturu i višu razinu društvenog blagostanja. Ipak, bliskoistočnu regiju nije moguće ni proučavati ni shvatiti bez Izraela, odnosno bez povijesti i politike Izraela. Tome metodičkom problemu može se, u načelu, doskočiti na dva načina: prvo, tako da se Izrael tretira kao regionalni odstupajući slučaj ili, drugo, da se redefiniraju konstitutivna svojstva Bliskog istoka, pa da se postojana, višestrana i duboka konfliktnost utvrdi kao njezino ključno svojstvo, a u regiju uvrste sve zemlje koje su uključene u regionalne sukobe.⁸ Drugim riječima, dominantni procesni elementi mogu biti konstitutivni čimbenici neke regije jednako kao i dominantni strukturni elementi. To se pokazalo i na primjeru Istočne Europe kad je potkraj osamdesetih godina dominantnu strukturnu odrednicu regije, komunistički režim, zamijenila dominantna procesna odrednica, transformacija autokratskih u demokratske političke sustave. Procesni element dinamičniji je, nestabilniji i raznovrsniji

⁸ Iz perspektive teorije sustava tu činjenicu višestruko izražava i V. Perthes (2000: 11, 18, 53 i d.). Bliskoistočna je regija “konfliktan svijet konkurentnih i pretežno zatvorenih političkih sustava, koji se suprotstavljaju u često promjenljivim savezima”. Odnosno, “konfliktni sustav” jest najvažniji parcijalni podsustav regionalnog sustava Bliskog istoka, a još preciznije, cijeli regionalni sustav primarno određuje sukob Izraela i njegovih susjeda.

od strukturnoga, pa se nakon stanovitog vremena nekoć istovrsni procesi mogu “ukrutiti” u različite strukture u pojedinim zemljama neke regije te tako utjecati na “raspadanje regije”. Ako se to dogodi, istraživači moraju promijeniti metode, pa i cijele analitičke strategije istraživanja. Analitički strategijski obrat treba izvršiti upravo na primjeru Istočne Europe, koju su različiti obrasci i rezultati demokratske transformacije u pojedinim zemljama dehomogenizirali i, u konačnici, izazvali njezinu disoluciju na više regija. Političke procese u načelu je teže komparativno istraživati nego političke institucije. To se odnosi i na demokratizaciju političkih sustava kao “dugoročan, kompleksan, dinamičan i djelomice neizvjestan” proces (Whitehead, 2002: 187).

Ukratko, da bi neko zemljopisno područje postalo regijom u komparativnoj političkoj znanosti, ono mora ispuniti zahtjeve prostorne i analitičke taksonomije. Prostorna je taksonomija kruta jer se zemlje ne mogu premješati iz jednoga prostora u drugi. No ostajući na istome zemljopisnom mjestu, pojedine zemlje ili njihovi dijelovi mogu tijekom povijesti “putovati” iz jedne regije u drugu, ovisno o povijesno-političkom razvoju koji utječe na određenje regija.⁹ Analitička taksonomija zahti-

⁹ J. Batt (2001: 505 i d.) demonstrirala je “problem putovanja” na sudbinama Transkarpatije i Banata. Transkarpatija je bila dio Kraljevine Mađarske, 1920. pripala je Čehoslovačkoj, nakon njemačke okupacije te zemlje nakratko je proglasila neovisnost, a ubrzo je ponovno bila pripojena Mađarskoj, 1945. ušla je u sastav sovjetske Ukrajine, dakle Sovjetskog Saveza, a danas je dio neovisne Ukrajine. I Banat je bio dio Kraljevine Mađarske, potom je potpao pod Osmansko

jeva da se u regiju svrstavaju samo one zemlje koje imaju bitna zajednička povijesna i strukturna obilježja. Utvrđivanje tih obilježja prvi je veliki zadatak u definiranju regije. U analitičkom taksonomijskom postupku treba teorijski konstruirati varijable koje su glavno sredstvo "konceptualne homogenizacije" predmeta istraživanja, dakle regije, i koje ga čine podobnim za komparativna istraživanja (Dogan i Pelassy, 1990: 151 i d.). U slučaju Istočne Europe nije dakle dostatno samo nabrojiti zemlje koje ju čine, nego treba odrediti zajednička obilježja koja ih povezuju u povijesno-političku i socijalno-kulturnu cjelinu. To je složen posao, jer istraživači najčešće imaju posla s višedimenzionalnim konceptima koji se sastoje od nekih jednostavnih pokazatelja – primjerice, kvantitativnih, statističkih pokazatelja o privrednoj razvijenosti zemalja i o razini društvenog blagostanja općenito, ali i s nemjerljivim kvalitativnim pokazateljima – primjerice, s političkom kulturom koja obuhvaća i jednostavne pokazatelje o izbornoj participaciji, ali i kvalitativne pokazatelje o kulturno-političkoj tradiciji neke zemlje (Aarebrot i Bakka, 1997: 58).

Nakon što se postupkom "konceptualne homogenizacije" regija definira, treba utvrditi hoće li predmet istraživanja biti cijeli politički i društveni sustavi zemalja regije ili samo neki njihovi dijelovi. Ako se istraživači odluče istraživati određene dijelove, u postupku "segmentacije" treba izabrati te dijelo-

---

Carstvo, 1716. ulazi u sastav Habsburške Monarhije, a nakon Prvog svjetskog rata podijeljen je između Kraljevine SHS i Rumunjske. Moglo bi se kazati kako su Transkarpatija i Banat povijesno "otputovali" iz Srednje u Istočnu Europu.

ve i jasno ih definirati (Dogan i Pelassy, 1990: 111-112). U komparativnoj politici segmentacija se najčešće odnosi na izdvajanje dijelova političkog sustava: izbornih sustava, stranačkih sustava, sustava vlasti itd. Ako se komparatist odluči, primjerice, analizirati sustave vlasti u zemljama Istočne Europe, on mora najprije identificirati zemlje s parlamentarnim, polupredsjedničkim i predsjedničkim sustavima. Kad to učini, može odabrati komparativnu analizu zemalja s polupredsjedničkim sustavima kako bi utvrdio sličnosti i razlike u njihovu funkcioniranju, primjerice, njihov utjecaj na stabilnost nacionalnih vlada.

Za regionalnu komparatistiku tipična je primjena analitičke strategije koja se naziva "dizajnom najbližnjih slučajeva" (Przeworski i Teune, 1970: 33). Kako naziv kaže, predmet su istraživanja vrlo slični slučajevi, koje takvi čine inherentno slični kontekstualni čimbenici. U postupku istraživanja razlike među slučajevima svjesno se zanemaruju i neutraliziraju, a ističu se njihova zajednička obilježja. Sličnosti mogu biti kulturne i strukturne prirode (Dogan i Pelassy, 1990: 132 i d.). Kulturni čimbenici čine sličnima, primjerice, anglosaksonske zemlje – Veliku Britaniju, SAD, Australiju, Novi Zeland i, pretežno, Kanadu – unatoč njihovoj zemljopisnoj udaljenosti, kao i unatoč međusobnim strukturnim razlikama, jer je Britanija parlamentarna monarhija, Sjedinjene su Države predsjednička republika, a Australija, Novi Zeland i Kanada parlamentarne republike. Kulturni čimbenici, ponajprije islam, čine relativno sličnima arapske zemlje, koje nisu ni zemljopisno povezane jer se nalaze u Aziji i Africi, nemaju jednake političke strukture jer su

neke teokracije, neke nasljedne monarhije, neke republikanske diktature, a neke poliarhije ili "defektne demokracije". Nasuprot tome, strukturni čimbenici čine sličnima jednostranačke režime unatoč kulturnim razlikama među zemljama u kojima su uspostavljeni. Regije pak nerijetko objedinjuju kulturne i strukturne sličnosti. Tipičnim primjerom strukturno-kulturne homogenosti smatra se Skandinavija – Danska, Finska, Norveška i Švedska – koja je upravo zato bila omiljeno područje komparativnih istraživanja. Kad su svi čimbenici koji nisu povezani s glavnom hipotezom istraživanja vrlo slični, istraživači se usredotočuju na traženje varijabli koje proizvode razlike među sličnim slučajevima.

Unutar analitičke strategije najslabijih slučajeva primjenjuju se različite metode:

- studije slučaja: teorijski su posebno vrijedne reprezentativne i odstupajuće studije slučaja. U politološkoj komparatistici tipičnim se novijim reprezentativnim slučajem smatra demokratska tranzicija u Poljskoj (Hague, Harrop i Breslin, 2001: 442), a tipičnim odstupajućim slučajem "propala tranzicija" u Bjelorusiji (Merkel i Puhle, 1999: 185 i d.);
- binarne studije: studije dvaju najslabijih ili dvaju najrazličitijih slučajeva. Primjer primjene prve metode bila bi usporedba Češke i Slovačke ili, iz drukčije perspektive, Hrvatske i Slovačke,¹⁰ a druge metode usporedba Češke i Albanije ili,

¹⁰ Svoju binarnu komparativnu studiju Slovačke i Hrvatske Sh. Fisher (2006: 7) zasniva na povijesnim i suvremenim sličnostima dviju zemalja, a najvažniju od njih definira tako

opet iz drukčije perspektive, Hrvatske i Albanije;

- fokusirane studije više slučajeva: studije nekoliko slučajeva ili svih slučajeva u regiji. Odabir nekoliko slučajeva često se poklapa s podjelom regije na podregije. Ako bi se Istočna Europa shvatila kao jedna velika regija, onda bi se fokusirane studije mogle odnositi na istraživanje zemalja Srednje, Jugoistočne i uže Istočne Europe. Takve su metode bile tipične u tranzicijskoj literaturi (Linz i Stepan, 1996; Merkel, 1999; itd.). No slučajevi se mogu birati i unutar različitih podregija ako se pretpostavi da imaju neka bitna zajednička svojstva koja ih čine sličnima.¹¹

3. Istočna Europa: povijesni i politološki pojam

Premda pojam Istočne Europe ima dugu povijest, nikad nije bio jednoznačno zemljopisno, povijesno i kulturno određen. Zemljopisne granice

---

da su posrijedi jedine države Srednje i Istočne Europe koje imaju dugu zapadnu vjersku i kulturnu tradiciju, u kojima je većim dijelom devedesetih godina glavna politička snaga bio nacionalizam odnosno nacionalistički pokreti, koje su utjelovljivali Pokret za demokratsku Slovačku i Hrvatska demokratska zajednica. Polazeći od teorija elita, Fisher tvrdi da su to desetljeće obilježili politički rascjep i sukob između nacionalistički i proeuropski orijentiranih dijelova unutaretničkih političkih elita, koji je okončan pobjedom potonjih.

¹¹ Primjer je takva postupka komparativna analiza triju postkomunističkih "defektnih demokracija": Rusije (Istočna Europa), Slovačke (Srednja Europa) i Albanije (Jugoistočna Europa) (Merkel i dr., 2006).

regije bile su vrlo rastezljive. Mađarski povjesničar i politolog István Bibó (1995: 39) tvrdi da su Srednja i Istočna Europa zauzimale "čitavo ono područje koje se prostire istočno od Rajne, između Francuske i Rusije...". I mnogi drugi istraživači određuju Istočnu Europu kao "prostor između Njemačke i Rusije", odnosno kao "posebno područje između istočne granice Njemačke i zapadne granice Rusije", zbog čega se naziva međuzemljem ili "Međueuropom" (Segert, 2002: 11, 12; Pittaway, 2004: vii). Međuprostorna definicija ne čini se osobito sretnom, jer se konvencionalno rezervira za Srednju Europu kao prostor koji se doista nalazi između Zapadne i Istočne Europe. U svojoj klasičnoj studiji o europskim regijama Jenő Szűcs (u: Bibó, Huszár i Szűcs, 1995: 145-149) tvrdi da su "unutarnje granice Europe" nastale vrlo rano. Počele su se ocrtavati već na prijelomnici prvoga i drugog tisućljeća, kad su se na zemljovidima Europe mogle povući razdjelnice između zapadnih područja, na kojima su bili rasprostranjeni zapadno kršćanstvo, romantika i gotika, renesansa i reformacija, autonomni gradovi, korporativne slobode, staleška organizacija i dr., te između istočnih područja, gdje su te pojave bile mnogo rjeđe ili ih uopće nije bilo. Granice Zapadne Europe uglavnom su dosezale do istočnih granica poljskoga i mađarskoga kraljevstva te, kasnije, Istočne Pruske. S druge strane, tvrdi se da je prava podjela na Zapadnu i Istočnu Europu počela početkom druge polovice prošlog tisućljeća, kad se Zapad uspostavlja kao područje feudalnog sustava, a Istok kao prostor "drugoga kmetstva". Granica između Zapada i Istoka prolazila je, prema Szűcsovoj tvrdnji (1995: 147), "upravo zaprepašćujućom točnošću na graničnoj crti Laba-Lajta iz vremena oko

800." godine. Na toj će se crti Europa opet podijeliti nakon Drugoga svjetskog rata, "kao da su Staljin, Churchill i Roosevelt pomno proučavali *status quo* iz vremena Karla Velikog, upravo na 1130. godišnjicu careve smrti". Kako se zemljopisna granica između Zapadne i Istočne Europe oduvijek shvaćala i kao kulturna razdjelnica između dva svijeta (White, Oates i Miller, 2003), razgraničenje je poprimilo izrazite vrijednosne konotacije, te je u narodnim povijestima i mitovima nastalo mnoštvo granica Istočne Europe: za Francuze je Istok počinjao u Njemačkoj, za Nijemce u Poljskoj, za Poljake u Rusiji, za Čehe u Slovačkoj, za Hrvate u Srbiji itd.

Nastanak Istočne Europe kao suvremene regije u politološkom smislu može se prostorno i vremenski točno utvrditi. Ona se konstituirala između 1945. i 1948, u kratkom razdoblju koje je obilježeno početkom i svršetkom uspostave komunističkih političkih režima u svim zemljama regije. Upravo su u tome kratkom razdoblju "Sovjetski Savez i Istočna Europa (ili 'blok') postali jedna regija, a ne dvije (Srednja ili Srednjoistočna Europa i Istočna Europa)" (Johnson, 2002: 250). Neki istraživači misle da se obrisi Istočne Europe kao političke regije počinju nazirati već nakon Prvoga svjetskog rata, kad nastaje novi državni poredak s nizom "miješanih zemalja", zahvaljujući kojima je Istočna Europa počela postupno apsorbirati ili "proždirati" dijelove predratne Srednje Europe. Tada naime dijelovi Ukrajine i Poljske koji su nekada bili sastavnice Habsburškog Carstva ili, još ranije, katoličke Poljsko-Litavske Unije potpadaju pod vlast pravoslavne Rusije, Hrvatska i Slovenija, koje su stoljećima bile u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, "napuštaju" Srednju Europu

i preko Jugoslavije “sele se” u Istočnu odnosno Jugoistočnu Europu, a dijelovi Mađarske pripojeni su Rumunjskoj i Jugoslaviji, te ne mijenjaju samo državnu, nego i regionalnu pripadnost.

Istraživači povijesti Istočne Europe navode niz obilježja koja su povezivala zemlje i narode što su nastanjivali taj prostor i prije 1945. Na prvom se mjestu navodi privredna nerazvijenost, odnosno činjenica da se od 16. do 18. stoljeća Istočna Europa postupno oblikovala kao nerazvijena privredna periferija u odnosu prema razvijenoj privrednoj jezgri u Zapadnoj Europi. Njezin je periferni položaj postao osobito dramatičan u “dugome” 19. stoljeću, razdoblju od 1780. do 1917, koje su bitno obilježile engleska industrijska i francuska politička revolucija (Berend i Ránki, 1996). Privrednu nerazvijenost pratila su druga socijalna, politička i kulturna obilježja. Adolf Krager (1997: 46; v. Haselsteiner, 1997; Berend, 2001) izradio je “negativnu” analitičku taksonomiju, te naveo konstitutivna obilježja Zapadne Europe koja nisu bila proširena u Istočnoj Europi: klasično grčko-rimsko naslijeđe, zapadno kršćanstvo, reformacija, renesansa i prosvjetiteljstvo, građanske slobode u autonomnim gradovima, socijalna i regionalna autonomija, individualizam, pravni poredak i pravna kultura koja je štitila i održavala taj poredak, uravnotežen odnos između države i crkve, staleško društvo i središnja vlast, nacionalne države nastale u dugom procesu izgradnje modernih nacija koje su postale središta i nositeljice društvene modernizacije. Kako je očito da su neka od tih obilježja bila proširena na određenim područjima Istočne Europe, Krager “razlaže” jedinstveni povijesni pojam Istočne Europe tako što iz njega izdvaja Sred-

njoistočnu Europu, u koju ubraja Češku, Mađarsku, Poljsku i Slovačku. No i te četiri zemlje “ispadaju” iz zapadnoeuropskoga kruga onda kada se Zapadna Europa i Sjeverna Amerika počinju razvijati kao “vrijednosna zajednica” koja je podrazumijevala poštovanje ljudskih prava i sloboda te višestranačku demokraciju – dakle vrijednosti i institucija koje su sve više monopolizirale pojam Zapada. Nasuprot tome, te su vrijednosti i institucije na Istoku Europe postojale kratko, rubno i nedjelotvorno. U politološkom smislu posebno važne zajedničke odrednice jesu tipovi političkih poredaka i oblici političke vladavine koji su razlikovali Istočnu od Zapadne Europe. Lonnie R. Johnson (2002: 116) tvrdi da je Istočnu Europu obilježilo nepostojanje feudalnoga društvenog poretka zapadnog tipa, u kojemu je priroda vlasti definirana “konstitucionalno”, dakle kao “složen sustav zakona ili presedana koji određuju i reguliraju prava i obveze gospodara i vazala, vladara i njihovih podanika ili, općenito govoreći, države i društva...”. Moderne političke institucije na Zapadu nastale su tako što su arhaični oblici vlasti zamijenjeni zakonima koji su ograničavali i regulirali vlast. Ustavna vladavina nastala je iz sukoba vladara i podanika, države i društva, pri čemu su društveni akteri sukoba ustrajavali na poštovanju prava pojedinaca i vladavini prava. Ti su procesi bili praćeni konstitucijom sekularne države koja se zasniva na razdvajanju države i crkve, svjetovne i duhovne vlasti. Nasuprot tome, u Istočnoj Europi, a napose u Rusiji, zadržao se arhaični tip monolitne i osobne vlasti vladara. Vladar je bio vlasnik države, a država je bila vlasnik društva. Tome je pogodovala vjerska tradicija, jer su pravoslavne crkve ostale podređene državi, a nisu se odvojile od nje.

U istraživanju konstitutivnih svojstava Istočne Europe potkraj 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća naglasak se pomiče s privredne nerazvijenosti i njezinih socijalnih implikacija na tipove procesa nacionalne integracije, nacionalnih država i političkih poredaka koji su uspostavljeni u njima.

Istočnu Europu u naznačenom razdoblju ponajprije obilježuju zakašnjeni procesi nacionalnih integracija, koji su rezultirali nastankom "etničkih nacija". Bibó (1995: 42) tvrdi da su zakašnjeni, mučni i teški procesi nacionalne integracije bili posljedica raspada Habsburške Carevine i Osmanskog Carstva, koje je uzrokovalo "razdvajanje *državnih i etničkih granica*" i posljedično rađanje jezičnog nacionalizma kao konstitutivnog čimbenika procesa integracije istočnoeuropskih nacija. I dok je moderna nacija u Zapadnoj Europi "*par excellence* politički pojam", istočnoeuropske nacije u osnovi su se razvile kao "jezične nacije". Iz takve njihove prirode proizašle su fluidne nacionalne granice i stalni granični sporovi, koji su rodili "egzistencijalni strah za zajednicu", koji je postao glavna zapreka razvoju i učvršćenju demokracije. Stvorio se široko proširen osjećaj da dosljedno poštovanje demokratskih načela ugrožava opstanak nacionalne zajednice, pa dolazi do kobnoga razdvajanja pojmova nacije i demokracije, nacionalne države i slobode. Dominantna ideologija postaje protudemokratski nacionalizam, koji se očituje u mnogo oblika: od bujanja "kaotičnih" i "mutnih" političkih filozofija i oblikovanja "kulture laži" do ugnjetavanja, iseljavanja i protjerivanja nacionalnih manjina. Općenito, nijednoj zemlji nije bio svojstven duboko ukorijenjen klasični liberalizam.

Nekoliko desetljeća kasnije i češki povjesničar Miroslav Hroch (2006) ukazao je na specifične procese integracije malih nacija kao na razlikovno obilježje proširene Srednje Europe, u koju se ubrajaju i neke istočnoeuropske nacije, u odnosu prema Zapadnoj Europi. Hroch je u svojoj studiji podrobnije istraživao češki, slovački, estonski i litavski nacionalni pokret, ali mnogi smatraju da se njegov model nacionalne integracije može primijeniti i na druge narode Srednje i Istočne Europe, a među njima i na hrvatski (Gross, 1981). Hroch (2006: 36 i d.) vidi male nacije kao: 1. narode koji u vrijeme pretvaranja u modernu naciju nisu imali vlastitu vladajuću klasu s kojom su dijelili isto etničko podrijetlo, nego su njima vladali stranci; 2. narode koji su u razdoblju transformacije imali etničku "političku jedinicu", ali ona nikad nije bila neovisna; 3. narode koji nisu imali neprekinutu tradiciju kulturne proizvodnje na vlastitom jeziku ili je ona, ako su je nekad i imali, bila uništena. Riječ je o "potlačenim nacijama", bilo da su posrijedi "nacije bez povijesti" koje u pretkapitalističkom dobu nisu imale nikakve oblike samostalnoga političkog života bilo da su posrijedi nacije koje su u srednjem vijeku imale svoje političke entitete.

Ukratko, uvriježilo se mišljenje da su procesi nacionalne integracije u Zapadnoj i Istočnoj Europi tekli prema različitim obrascima, koji su stvorili građanske (*civic nations*) nasuprot etničkim nacijama (*ethnic nations*) (Smith, 1986, 2003; Brubaker, 1992, 1996; Hutchinson i Smith, 1996; Gellner, 1993; Hobsbawm, 1993; Godfrey i Unger, 2004). Građanske nacije u zapadnoeuropskim zemljama načelno su neovisne o etničkoj pripadnosti svojih člano-

va, dok su istočnoeuropske nacije bitno određene etničnošću. Prve su vezane za teritorijalni i institucionalno-politički okvir države, pa je pripadnost naciji uvjetovana državljanstvom. Iz poklapanja *demos*a i nacije rodila se liberalna država. U tom obrascu država "proizvodi" odnosno određuje građansku naciju, a paradigmom se smatra francuska nacija, koja je univerzalistička, sekularna, unitaristička i asimilacijska (Brubaker, 1992). Druge su poglavito određene etnički, pa je pripadnost naciji uvjetovana pripadnošću etničkoj zajednici. Iz razdvajanja *demos*a i nacije rađa se neliberalna država. U tom je obrascu nacija temelj države, jer nacionalna ideja prethodi nacionalnoj državi. Paradigmom se smatra njemačka nacija koja se razvila iz narodne zajednice (*Volksgemeinschaft*), pa je nacija određena kao jezična, kulturna, rasna, odnosno etnokulturna zajednica. Kako se *demos* i nacija ne poklapaju automatski, pripadnost građanskoj naciji u osnovi je stvar izbora, dok je pripadnost etničkoj naciji askriptivna. Zapadnoeuropske nacije stoga su poglavito političke, a istočnoeuropske kulturne tvorevine. Iz takve prirode procesa nacionalne integracije izvode se konstitucionalni problemi istočnoeuropskih država od njihova nastanka pa do postkomunizma, a najjasnije su se očitovali u tome što je isključenost nacionalnih manjina iz naslovne nacije posljedovala i njihovom isključenošću iz *demos*a. Oni su bili očiti u konstituciji međuratnih država, a pojavili su se i nakon sloma komunizma i stvaranja novih nacionalnih država. Razdvajanje *demos*a i nacije smatra se izvorištem nedemokratskih političkih poredaka ili makar stalnoga intencijskog otklizavanja u takve poretke, koje je bilo tipično za gotovo sve države Istočne Europe između

dva svjetska rata (Berglund i Aarebrot, 1997; Berg-Schlosser i Mitchel, 2000; Oberländer i dr. 2001).

Do povijesno najsnažnije političke homogenizacije Istočne Europe kao regije došlo je nakon Drugoga svjetskog rata, kad je na cijelom području od europsko-azijske granice do zapadnih granica predratne Srednje Europe uspostavljen komunistički politički i društveni režim. Totalitarni politički poredak postaje bitno svojstvo cijele regije i njezin glavni homogenizator. On je mogao ispuniti homogenizacijsku funkciju poglavito zato što je – suprotno načelnoj ideološkoj, marksističkoj, postavci o prvenstvu ekonomske osnove u odnosu prema društvenoj nadgradnji u koju se ubrajala i politika – uspostavljeno potpuno prvenstvo politike nad društvom. Tvrdi se da komunizam nije ukinuo državu, kako je najavljivao, nego je ukinuo društvo. Kako je autonomija društva u cjelini, kao i pojedinih njegovih segmenata, bila krajnje reducirana ili čak potpuno ukinuta, bile su potisnute ili trajno uništene brojne kulturne i društvene razlike što su prije 1945. postojale među zemljama koje su postale dio komunističkog svijeta. Na društvenoj "praznoj ploči" stršili su jednoobrazni komunistički politički sustavi koji su regiju činili homogenim prostorom.¹²

¹² Smisao ove rasprave nije podrobna analiza komunističkog režima. On je u ovome sklopu zanimljiv isključivo kao "politički homogenizator" regije. O ideološkim, institucionalnim i ostalim obrascima komunističkog sustava pomoću kojih je homogenizirana istočnoeuropska regija nakon 1945. u posljednje je doba napisano više studija (Berend, 2001; Holzer, 2002; Segert, 2002; Johnson, 2002; Pittaway, 2004; itd.).

Postupno osamostaljivanje pojedinih segmenata istočnoeuropskih društava nakon razdoblja “tvrdog komunizma” ponovno je otkrivalo stare, ali i proizvodilo nove društvene, kulturne te, na kraju, i političke različitosti među pojedinim zemljama unutar regije, pridonoseći njezinu usporenome, ali nezaustavljivom heterogeniziranju, a time i raspadanju. Osamostaljivanje i oslobađanje društava od terora, pritiska i sveobuhvatne kontrole države naposljetku je “raznijelo” cijelu regiju poput kakve eksplozivne naprave. Ukratko, nakon Drugoga svjetskog rata Istočna Europa konstituirala se poglavito kao *politička regija*. Poljsku, Mađarsku, Čehoslovačku, Rumunjsku, Bugarsku, Albaniju, Sovjetski Savez i Jugoslaviju povezivalo je i “analitički homogeniziralo” postojanje uglavnom jedinstvena tipa komunističkih političkih i društvenih poredaka. Kad su se ti poreci počeli raspadati, počela se raspadati i Istočna Europa kao regija u komparativnom smislu. Taj su prostor još neko vrijeme, otprilike jedno desetljeće, povezivali i “analitički homogenizirali” opći procesi transformacije autokracija u demokracije. Drugim riječima, u tome razmjerno kratkotrajnome, ali iznimno važnome povijesnom procesu, komunistički režim kao “strukturni homogenizator” regije bio je zamijenjen demokratskom transformacijom kao “procesnim homogenizatorom”. No kako procesi demokratske transformacije nisu tekli jednakim tempom, na jednak način i u jednakim oblicima, kao što nisu ni proizveli jednake rezultate, u njima su otpočeta bili sadržani zameci “razlaganja” regije na manje zemljopisno-povijesne cjeline kao nove regije. Što su bili glavni uzroci tog procesa?

Na proces raspadanja utjecalo je mnoštvo povijesnih, kulturnih i političkih čimbenika, koji su djelomice potjecali iz komunizma, a djelomice su nastali tijekom procesa transformacije. U nastavku su navedeni samo najvažniji među njima.

- Naslijeđe komunizma, to jest priroda starih komunističkih režima, obično se navodi kao prvi uzrok razlika među pojedinim zemljama. U naslijeđu komunizma sublimirano je i prethodno pravno, političko i kulturno naslijeđe pojedinih zemalja, višestoljetna habsburška i osmanska baština, koje je utjecalo i na “život u komunizmu”. Jacques Rupnik (1999) misli da su u tom naslijeđu posebno važne bile krize što su se rađale u pojedinim komunističkim državama, iz prirode kojih su se mogle nazrijeti razlike u političkoj kulturi i političkim usmjerenjima aktera krize u dvjema “zatomljenim” podregijama ondašnje Istočne Europe. Tri velike srednjoeuropske političke i društvene krize u kojima su se mase sukobile s komunističkim vlastodržcima u svojim zemljama i u Moskvi – mađarska pobuna 1956, “Praško proljeće” 1968. i sindikalistički pokret u Poljskoj 1980-1981. – bile su motivirane borbom za demokraciju i civilno društvo. Nasuprot tome, krize na Balkanu – Titov raskid sa Staljinom 1948, Hoxhin prekid s Moskvom 1961. i Ceausescuovo vanjskopolitičko osamostaljivanje 1968. – bile su motivirane željom nacionalnih komunističkih nomenklatura da se osamostale od Moskve i nisu uzrokovale iščezavanje ili ublažavanje autokratskih obilježja nacionalnih komunističkih režimā, osim “rela-

tivne liberalizacije” Jugoslavije od šezdesetih godina.¹³ I Padraic Kennedy (2007: 19, 147) tvrdi da je za miran prijelaz u stabilan demokratski poredak trebalo imati “generaciju intelektualnih disidenata i pola desetljeća ili više javne, prizemne i šarolike oporbe”. Najstabilnije su demokratske države u kojima je prije 1989. razvijeno civilno društvo djelovalo kao oporba komunizmu. Napokon, priroda kriza i pobuna u pojedinim zemljama utjecala je na tipove komunističkih režima koji su u njima postojali uoči sloma cijelog komunizma (Linz i Stepan, 1996).

Komunizam je ostavio za sobom i veću razvijenost tržišne privrede i civilnog društva u srednjoeuropskim državama u odnosu prema ostalim dijelovima Istočne Europe. Razvoj civilnog društva nije samo najteži i najsporiji proces u trans-

formaciji sustava (Dahrendorf, 1990; Merkel, 2007), nego se ono nije ni shvaćalo jednako u cijeloj regiji. Rupnik (1999) tvrdi da je u Srednjoj Europi ono mišljeno kao “građansko društvo”, kao “paralelni polis”, koji se razvio u opoziciji totalitarnoj vladavini. U Jugoistočnoj Europi civilno je društvo bilo svedeno na “treći sektor”, područje djelovanja nevladinih organizacija, koje nema ništa ni s tržišnom privredom ni s državom, “ni s novcem ni s vlašću”. Takvo je shvaćanje bilo izraz slabosti srednje klase i političke opozicije, a razvili su ga uglavnom liberali na ljevici. Na slabe tradicije u razvoju demokracije i civilnog društva utjecala je i vjerska i, šire, kulturna pripadnost balkanskih i jugoistočnih država istочноm, pravoslavnom kršćanstvu, u kojemu poistovjećivanje vjere i tradicije otežava nastanak demokracije i civilnog društva.

¹³ Rupnik ispušta iz vida različite tradicije oponiranja komunističkom režimu unutar pojedinih država. Tradicije oponiranja autokratskim režimima u obje Jugoslavije bile su najjače u Hrvatskoj. U socijalističkoj Jugoslaviji određeno oponiranje razvilo se među Srbima i Slovencima, ali ga praktično uopće nije bilo među Makedoncima, Crnogorcima i Bošnjacima. Bitna razlika između oponiranja komunističkom režimu među Hrvatima i Slovencima, s jedne, i Srbima, s druge strane, sastojala se u tome što su oponiranja prvih uvijek bila protukomunistička i protujugoslavenska, a drugih samo protukomunistička. Kad su, primjerice, potkraj osamdesetih godina Srbi uvidjeli da raspad komunističkoga političkog sustava povlači za sobom i raspad Jugoslavije, njihov je masovni nacionalistički pokret postao izrazito prorežimski, te je počeo nastupati u simbiozi sa srpskim partijskim i državnim vodstvom.

- Drugi čimbenik diferencijacije bio je obrazac demokratske tranzicije koji je, opet, uvelike bio povezan s tipom komunističkog poretka koji je postojao uoči sloma (Staniszki, 1989; Huntington, 1991; Beyme, 1994; Offe, 1994, 1996; Linz i Stepan, 1996; Kasapović, 1996; Merkel, 1999; itd.). Općenito se preferira nenasilni u odnosu prema nasilnom prijelazu, odnosno reforma u odnosu prema revoluciji. Nadalje, bržim i temeljitijim promjenama više su pogodovali kolapsi starih režima i pogodbene transformacije od reformi koje su provodile elite starog režima. Unutar procesa demokratske tranzicije osobito je bila važna faza institucionalizacije demokracije u kojoj su uspostavljene

novе demokratske političke institucije. Neki institucionalni aranžmani – razmjerni izborni sustav u odnosu na većinski, parlamentarni sustav vlasti u odnosu na polupredsjednički ili predsjednički itd. – smatraju se pogodnijim za konsolidaciju demokracije (Linz, 1990a, 1990b; Lijphart, 1991, 1992; Linz i Weisman, 1996; Merkel, 1999). Odabir određenih institucionalnih aranžmana utjecao je na konsolidaciju različitih razina novih demokratskih poredaka (Merkel, 2007).

- Treći čimbenik bio je problem državnosti. On se može promatrati i kao sastavnica obrazaca demokratske tranzicije, ali zbog iznimne važnosti koju je imao u transformacijskim procesima zaslužuje da bude izdvojen kao poseban čimbenik. Štoviše, “tranzicija u državnu neovisnost” bila je glavno razlikovno obilježje cjelokupnog procesa transformacije u Istočnoj Europi. Zatečene nacionalne države prolazile su samo dvostruku tranziciju, prijelaz u demokraciju i tržišnu privredu, dok su novostvorene ili obnovljene nacionalne države morale proći trostruku tranziciju, prijelaz u demokraciju, tržišnu privredu i novu državnu zajednicu. Iznimno je bio važan način na koji se zbivala “tranzicija u neovisnost”, to jest je li posrijedi bio nasilan ili nenasilan put te, ako je put bio nasilan, o kakvim je sukobima bila riječ. Najteži su put imale države koje su vodile međusobni rat, a istodobno su bile suočene s građanskim ratom u kojemu su se sukobile različite etničke zajednice.
- Četvrti čimbenik čini regionalno i šire međunarodno okruženje. Kako su međunarodne okolnosti

općenito pogodovalе procesima demokratske transformacije – svi su glavni međunarodni akteri aktivno podržavali te procese: Europska Unija, Sjedinjene Države, Katolička crkva i dr. – presudnu je ulogu imalo regionalno okruženje. Geografija je, kako je ustvrdio Laurence Whitehead (1999), nanovo određivala “demokratsku sudbinu”. U tom su pogledu u prednosti bile srednjoeuropske države koje se zemljopisno naslanjaju na Zapadnu Europu u odnosu prema jugoistočnoeuropskim državama koje su zemljopisno odvojene od nje. Whitehead (1999: 75) upozorava da neka država može razviti i održati demokraciju samo ako se “teritorijalno razgraniči” sa susjednim nedemokratskim državama ili nestabilnim državama, te se tako zaštititi od prelijevanja nestabilnosti preko svojih granica.

Na koje se regije raspala Istočna Europa? Je li postavka o raspadu Istočne Europe postala općeprihvaćenom?

4. Raspad Istočne Europe i nastanak novih regija

U gledanjima na to što se događalo s Istočnom Europom u posljednja dva desetljeća istraživači su se podijelili na dvije skupine.

Prva skupina načelno prihvaća stav da su regije povijesno-političke tvorevine, te da stoga nisu vječne i nepromjenjive. Unatoč tome oni misle da promjene u Istočnoj Europi u posljednja dva desetljeća nisu razorile sva konstitutivna svojstva te regije, nego su istraživače suočile s potrebom da se ona redefinira. Pritom polaze od uvjerenja da Istočna Europa nije nastala nakon 1945. kao povijesno-politički pojam, nego se konstituirala stoljeći-

ma prije njega kao povijesno-kulturni pojam. Redefiniranje regije ne bi smjelo biti teško i pogodovalo bi razvoju regionalne komparativne politike Istočne Europe, koja je sada, nakon dugo vremena, oslobođena tereta ideoloških sukoba (Beyme, 1990: 473).¹⁴ Ako je zbog ulaska nekoliko zemalja u Europsku Uniju i NATO postalo prijepornim govoriti o Istočnoj Europi u političkom smislu, to ne znači da su te zemlje izgubile sva obilježja koja su ih nekoć činila Istočnom Europom. Nešto jedinstvenu istočnoeuropsku regiju najprije bi trebalo redefinirati u zemljopisno-političkom smislu i podijeliti je na Srednju i Istočnu Europu, ali tako da ta podjela ne ukine Istočnu Europu, nego samo izdvoji podregije unutar nje (Anweiler, 1988). Za istočnoeuropsku regiju ostaju konstitutivnima povijest, kultura i mentaliteti naroda, ponajprije nacionalizam i etnički *ressentimenti* općenito, koji će i ubuduće određivati razvoj regije, premda je uočljivo da se u toj velikoj regiji izdvaja prostor od Estonije do Mađarske, koji pripada Srednjoistočnoj Europi po svojim povijesnim, kulturnim i mentalnim svojstvima (Danylow, 1998: 776-777). Padraic Kennedy (2007:

¹⁴ Oslobođenje od ideoloških tereta u regionalnim studijama poklopilo se pak s dovođenjem u pitanje samog predmeta istraživanja, pa se i nije moglo pokazati kao neka prednost. "Što se tiče razvoja istraživanja Istočne Europe, posljednjih petnaest godina bilo je paradoks. Otvaranje granica, proširenje euroatlantskih institucija na Istok i intenzivni znanstveni kontakti, programi razmjene i stipendiranja nisu doveli do procvata, nego do krize te regionalne znanosti. Završetak sukoba između Istoka i Zapada nije joj samo otvorio nove izglede, nego ju je sučelio s pitanjem o aktualnosti njezina predmeta" (Brier, 2004: 75).

123) teško nalazi svojstva koja bi nakon raspada komunizma i prodora Europske Unije na Istok povezivala istočnoeuropske zemlje, te se ograničuje na "komunističko političko naslijeđe" kao poveznicu postkomunističkih zemalja u regiji. Prema mišljenju historijskih tradicionalista, istočnoeuropska regija doživjela je disoluciju na podregije, Srednju ili Srednjoistočnu Europu i užu Istočnu Europu, ali ipak se nije raspala. Među zagovornicima takva stajališta prevladavaju njemački historijski komparatisti, koji kulturno-historijske čimbenike u konstituciji regije pretpostavljaju povijesno-političkima. Kad je već tako, bilo bi zanimljivo znati smatraju li oni, primjerice, da je istočni dio Njemačke, nekadašnja komunistička Istočna Njemačka, još uvijek dio Istočne Europe ili je samim činom promjene političkog statusa, faktičnim pripojenjem Zapadnoj Njemačkoj, promijenila svoj regionalni položaj i postala dio Zapadne Europe? Ako je Istočna Njemačka mogla promijeniti svoju regionalnu pripadnost promjenom političkog statusa i političkog poretka, zašto to ne bi mogle i druge zemlje? Ako je istočni dio Njemačke još uvijek unutar Istočne Europe, znači li to da se razdjelnica između Istočne i Zapadne Europe pomaknula posred Njemačke, pa sada dijelovi te zemlje pripadaju dvjema kulturno-historijskim regijama?

Druga skupina istraživača ustrajava na dosljednoj primjeni opće postavke da regije nisu nehistorijske i statične cjeline i na Istočnu Europu. Ako promjene dovedu u pitanje konstitutivna obilježja nekoć jedinstvene regije, valja se suočiti s njezinim raspadanjem te priznati da ona više ne postoji u starim granicama. A promjene što su se zbile tijekom posljednja dva deset-

ljeća razorile su Istočnu Europu kao povijesno-politički pojam. Jörg Baberowski (1998: 794 i d.; v. i Brier, 2004) vrlo je decidan u tom pogledu: pojam Istočne Europe nastao je isključivo na podlozi političke podjele Europe nakon 1945. te je nakon njezina prevladavanja izgubio svaki smisao. Nakon raspada Sovjetskog Saveza postale su očite političke i kulturne razlike između Srednjoistočne Europe i država sljednica sovjetskog imperija, uključujući i Rusiju. Srednjoeuropske zemlje razvile su moderno pravo, političke institucije i postupke. Na njih se ne mogu više primjenjivati kategorije zaostalosti i zakašnjele modernizacije. Baberowski tvrdi da se Istočna Europa raspala na Srednju ili Srednjoistočnu i užu Istočnu Europu. I Laurence Whitehead (2002: 198-199) zaokupljen je izdvajanjem Srednje iz Istočne Europe i utvrđivanjem njezinih članica. Prema njegovu sudu, "egzemplarnu jezgru" Srednje Europe čine samo Poljska, Mađarska, Češka i Slovačka. Piotr S. Wandycz (2004: v) misli da Srednjoj odnosno Srednjoistočnoj Europi povijesno pripadaju samo "prostor Poljske odnosno Poljsko-Litavske Unije, zemalja krune Sv. Vavla i Slovačke..., te zemlje krune Sv. Stjepana zajedno s Hrvatskom". No on precizira da u izučavanju povijesti Srednjoistočne Europe naglasak stavlja na države, neovisno o prekidima državnog kontinuiteta, i na "vladajući narod, dok se ostali narodi razmatraju samo u vezi s njime" (*ibid.*: x). Sukladno tome, Srednjoistočna Europa zapravo se svodi na Češku/Čehoslovačku, Ugarsku/Mađarsku i Poljsku. Hrvatsku, primjerice, Wandycz analizira samo u sklopu povijesti Ugarske. No njegov pristup nije dosljedan. Premda je Slovačka stoljećima postojala samo u obliku neko-

liko sjevernih ugarskih pokrajina i nije imala političku autonomiju kao Hrvatska, autor ipak tvrdi da se ne mogu "ignorirati slovački korijeni" i da se ne smije odbijati uporaba imena Slovačka prije 20. stoljeća. Općenito bi se moglo kazati da istraživači koji ističu važnost političke povijesti i političke kulture u konstituciji regije u Srednju Europu obično svrstavaju sve zemlje bivše Habsburške Carevine. Očita je i stanovita selekcijska pristranost, koja izvire iz podrijetla istraživača: istraživači iz država stare, habsburške, Srednje Europe obično u novu, postkomunističku Srednju Europu svrstavaju sve suvremene države koje su nekoć bile dio Carevine (Ágh, 1998, 1999). Nasuprot njima, mnogi zapadnoeuropski i američki autori skloniji su reduciranju pojma Srednje Europe na "čvrstu jezgru" ili – što je učestalo stajalište posljednjih godina – svrstavanju u nju država prema formalnom članstvu u Europskoj Uniji (Rupnik, 1999; Whitehead, 2002; Pittaway, 2004).

Nova "dvodijelna politička geografija" nekim se istraživačima čini prejednostavnom, te preferiraju "trodijelnu političku geografiju". Prema mišljenju Jacquesa Rupnika (1999: 57), bivša komunistička Istočna Europa raspala se na novu Srednju Europu, koju čine Češka, Mađarska, Poljska, Slovačka, Slovenija, Estonija, Letonija i Litva, na Balkan i na Rusiju s njezinim satelitima Bjelorusijom, Moldavijom i Ukrajinom. I Attila Ágh (1998: 3; 1999: 263 i d.) smatra da se Istočna Europa raspala na tri regije: Srednju Europu, Balkan i "pravu Istočnu Europu". Srednju Europu čine Češka, Hrvatska, Mađarska, Poljska, Slovačka i Slovenija. Balkan, koji se ustvari poklapa s Jugoistočnom Europom, čine Albanija, Bosna i Her-

cegovina, Bugarska, Makedonija, Rumunjska i Srbija. "Prava Istočna Europa" obuhvaća države nastale raspadom Sovjetskog Saveza, osim triju baltičkih zemalja. Lonnie R. Johnson (2002: ix) također misli da na prostoru nekadašnje Istočne Europe danas postoje tri regije: Srednja Europa – Njemačka, Austrija, Poljska, Mađarska, Češka, Slovačka, Slovenija i Hrvatska, Jugoistočna Europa ili Balkan te Istočna Europa. Slično misli i Wandycz (2004: ix; v. i Mazower, 2003; Dukovski, 2005).

5. Hrvatska u dvostrukome regionalnom okruženju

U razmatranju regionalnog položaja Hrvatske polazim od triju postavki.

Prvo, u komparativnoj politici regije nisu statične, nego dinamične kategorije. One su povijesno-političke i socijalno-kulturne cjeline koje se tijekom povijesti konstituiraju, mijenjaju i raspadaju. Rezultat su određenih povijesnih i društvenih procesa, a nisu zatvorene prostorne zajednice. Kako što se govori o tvorbi nacija (*nation-building*) i država (*state-building*), jednako se tako može govoriti i o tvorbi regija (*region-building*). A čim je nešto povijesno stvorena tvorevina, ono je nužno izloženo i mogućnostima raspadanja i nestajanja u promijenjenim povijesno-političkim okolnostima.

Drugo, tijekom posljednja dva desetljeća demokratske transformacije stara istočnoeuropska regija raspala se na tri regije: obnovljenu staru Srednju Europu, obnovljenu Jugoistočnu Europu ili Balkan te užu ili "pravu" Istočnu Europu. Nije, pritom, moguće previdjeti kako se poslijeratna Istočna Europa raspala upravo na one regije koje je 1945. apsorbirala. U nju su tada ušli najveći

dio stare Srednje Europe, zapravo cijela Srednjoistočna Europa s Poljskom, Mađarskom i Čehoslovačkom, najveći dio Jugoistočne Europe ili Balkana s Albanijom, Bugarskom, Rumunjskom i Jugoslavijom te cijela "prava" Istočna Europa, to jest Sovjetski Savez.

Treće, u tom regionalnom prestrukturiranju Hrvatska se istodobno našla u dvostrukome regionalnom okruženju: ona se "vratila" u Srednju Europu, ali je istodobno ostala i u Jugoistočnoj Europi.¹⁵ Pripadnost Hrvatske Srednjoj Europi starija je od pripadnosti Jugoistočnoj Europi: Hrvatska je ušla u balkansku regiju tek preko Jugoslavije 1918. i ostala je u njoj kao jedna od njezinih država sljednica nakon raspada Jugoslavije 1992. (Dukovski, 2005: 14, II). "Izlazak" Hrvatske iz Srednje Europe njezinim ulaskom u Jugoslaviju 1918. zorno je prikazan na brojnim povijesnim zemljovidima. On je uočljiv i interpretacijski. Primjerice, u Mazowerovoj *Povijesti Balkana* (2003) gotovo nema primjera iz povijesti Hrvatske prije 1918. godine.

Četvrto, Hrvatska je smještena na periferijama obiju regija: ona je najistočnija i najjužnija zemlja Srednje Europe te najzapadnija i najsevernija zemlja Jugoistočne Europe. Osim toga sve povijesne zemlje i regije suvremene hrvatske države nisu se u svim povijesnim epohama i razdobljima nalazile u istim carstvima i regijama.

¹⁵ Hrvatska se zapravo našla u trostrukome regionalnom okruženju: srednjoeuropskome, jugoistočnoeuropskome i mediteranskome, te se jasno profilirala kao multiregionalna država. No mediteranska regija samo se rubno dotiče problema raspada Istočne Europe, pa umnogome izlazi izvan granica ove rasprave.

Hrvatska je oduvijek bila na križištu velikih povijesnih, političkih i kulturnih podjela u europskoj povijesti. Granica između Svetoga Rimskog Carstva i Bizantskog Carstva oko 1000. godine prolazila je kroz područje suvremene Hrvatske. Granica između rimskog katoličanstva i grčkog pravoslavlja također je prolazila kroz Hrvatsku, doduše tako da je najveći dio Hrvatske ostao u sferi zapadnog kršćanstva, ali su neki istočni i jugoistočni dijelovi pripali sferi istočnog kršćanstva. Nakon propasti Bizantskoga i proširenja Osmanskog Carstva na Jugoistočnu Europu od 14. stoljeća, južne granice historijskih carstava Mađarske i Hrvatske postaju granice Srednje Europe, koja se kao regija konstituira u opreci ne samo prema Zapadnoj nego i prema Jugoistočnoj Europi, Balkanskom poluotoku, gdje je prevladavalo pravoslavlje, a vladalo Osmansko Carstvo više od četiri sljedeća stoljeća. U feudalno doba, kad se zapravo konstituira Srednja Europa, Hrvatska je opet bila podijeljena između više imperija. Oko 1500. godine najveći dio suvremene Hrvatske nalazio se u sastavu mađarskog kraljevstva, manji dio u sastavu habsburške Austrije, ali su dijelovi južne Dalmacije ostali pod vlašću Osmanskog Carstva. No dok su od 1000. do 1350. godine jadranska obala,

to jest Istra i Dalmacija, tradicionalno bile pod mletačkom vlašću i izlazile su iz okvira srednjovjekovne Srednje Europe, oko 1500. godine one velikim dijelom ulaze u sastav regije preko mađarskoga i austrijskog imperija. Slična je slika bila u cijelom 16. i 17. stoljeću.¹⁶

Peto, iz takva povijesnog razvoja ili, bolje rečeno, povijesne pripadnosti povijesnih hrvatskih zemalja različitim europskim regijama proizašle su dalekosežne kulturne, socijalne, pa i političke implikacije za razvoj suvremene Hrvatske. Najočitija od njih ogleda se u postojanju regionalnih rascjepa u zemlji, koji polariziraju velike skupine birača u pojedinim regijama oko određenih svjetonazorskih i političkih opcija i njihovih organizacijskih nositelja. Ti su se regionalni politički rascjepi – koji su povijesno ukorijenjeni, ali su pojačani i suvremenim, poglavito ratnim zbivanjima – počeli nazirati već sredinom devedesetih godina, a dramatično su se izrazili na posljednjim parlamentarnim izborima 2007. godine.

Kako bi se potvrdile navedene postavke, treba iscrpno dokazati da Hrvatska ima sva ili većinu konstitutivnih obilježja Srednje i Jugoistočne Europe. To pak nadilazi prostorne mogućnosti ovoga teksta.

---

¹⁶ *Limesi* ili granice Srednje Europe tijekom povijesti, a u tom okviru položaj hrvatskih zemalja unutar tih granica ili izvan njih, zorno su prikazani u: Johnson (2002: 15, 19, 51, 78).

LITERATURA

- Aarebrot, F. A., Bakka, P. H. (1997) "Die Vergleichende Methode in der Politikwissenschaft". U: Berg-Schlosser, D., Müller-Rommel, F. (ur.) *Vergleichende Politikwissenschaft*. Opladen: Leske + Budrich, str. 49-66.
- Ágh, Attila (1998) *The Politics of Central Europe*. Sage: London.
- Ágh, A. (1999) "Process of democratization in the East Central European and Balkan states: sovereignty-related conflicts in the context of Europeization". http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B...
- Altmann, F.-L. (1998) "Wirtschaftswissenschaften und Osteuropafor- schung". *Osteuropa* (48) 8-9: 814-820.
- Anweiler, O. (1998) "Osteuropafor- schung – gestern, heute, morgen. Ein Interview". *Osteuropa* (48) 8-9: 759-766.
- Baberowski, J. (1998) "Das Ende der Osteuropäischen Geschichte". *Osteuropa* (48) 8-9: 784-799.
- Bates, R. H. (1997) "Area Studies and the Discipline: A Useful Controversy?". *Political Science and Politics* (30) 2: 166-169.
- Batt, J. (2001) "Between a Rock and a Hard Place – Multi-ethnic Regions on the EU's New Eastern Frontier". *East European Politics and Societies* (15) 3: 502-527.
- Batt, J. (2003) "Introduction: Defining Central and Eastern Europe". U: White, S., Batt, J., Lewis, P. G. (ur.) *Central and East European Politics*. Basingstoke: Palgrave i Macmillan, str. 3-22.
- Berend, I. (2001) *Centralna i Istočna Eu- ropa*. Podgorica: CID.
- Berend, I. T. (2001) "The 'Crisis Zone' Revisited: Central and Eastern Europe in the 1990s". *East European Politics and Societies* (15) 2: 250-268.
- Berend, I., Ránki, G. (1996) *Evropska periferija i industrijalizacija 1780-1914*. Zagreb: Naprijed.
- Berglund, S., Aarebrot, F. (1997) *The political history of Eastern Europe in the 20th century. The struggle between democracy and dictatorship*. Cheltenham i Lyme: Edward Elgar.
- Beyme, K. v. (1966) "Möglichkeiten und Grenzen der vergleichenden Regierungslehre". *Politische Vierteljahresschrift* (7) 1: 63-96.
- Beyme, K. v. (1990) "Die vergleichende Politikwissenschaft und der Paradigma-wechsel in der politischen Theorie". *Politische Vierteljahresschrift* (31) 3: 457-473.
- Beyme, K. v. (1994) *Systemwechsel in Osteuropa*. Frankfurt na Majni: Suhrkamp.
- Bibó, I., Huszár, T., Szücs, J. (1995) *Regije evropske povijesti*. Zagreb: Naprijed.
- Bill, J. A., Springborg, R. (2000) *Politics in the Middle East*. New York: Addison-Wesley Publ.
- Binder, L. (1957-1958) "Middle East as a Subordinate International System". *World Politics* 10: 408-429.
- Brier, R. (2004) "Differenz als Chance. Vom Nutzen und Nachteil des Osteuropabegriffs". *Osteuropa* (54) 8: 74-85.
- Brubaker, R. (1992) *Citizenship and Nationhood*. Cambridge: Harvard University Press.

- Brubaker, R. (1996) *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Creuzberger, S., Unser, J. (1998) "Osteuropaforschung als politisches Instrument im Kalten Krieg". *Osteuropa* (48) 8-9: 849-867.
- Dahrendorf, R. (1990) *Betrachtungen über die Revolution in Europa*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Danylow, P. (1998) "Osteuropäische Regionalstudien oder Orchideenfach?" *Osteuropa* (48) 8-9: 773-783.
- Dogan, M., Pelassy, D. (1990, 1982) *How to Compare Nations. Strategies in Comparative Politics*. New Jersey: Chatham.
- Dukovski, D. (2005) *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Alinea, sv. I-II.
- Eckstein, H. (1975) "A Critique of Area Studies from a West European Perspective". U: Pye, L. W. (ur.) *Political Science and Area Studies*. Bloomington: Indiana University Press, str. 199-217.
- Fischer, Sh. (2006) *Political Change in Post-Communist Slovakia and Croatia*. New York i Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Gellner, E. (1998) *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura.
- Gerner, D. J., Schwedler, J. (2004) *Understanding the Contemporary Middle East*. London: Lynne Rienner Publ.
- Godfrey, S., Unger, F. (ur.) (2004) *The Shifting Foundations of Modern Nation-States*. Toronto: Toronto University Press.
- Gross, M. (ur.) (1981) *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. do početka 20. stoljeća)*. Zagreb: Liber.
- Hague, R., Harrop, M., Breslin, Sh. (2001) *Komparativna vladavina i politika*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Haselsteiner, H. (1997) *Ogledi o modernizaciji u Srednjoj Europi*. Zagreb: Naprijed.
- Hartmann, J. (ur.) (1980) *Vergleichende politische Systemforschung. Konzepte und Analysen*. Köln i Beč: Böhlau Verlag.
- Hartmann, J. (1995) *Vergleichende Politikwissenschaft. Ein Lehrbuch*. Frankfurt na Majni i New York: Campus.
- Hartmann, J. (2003) *Geschichte der Politikwissenschaft*. Opladen: Leske + Budrich.
- Hobsbawm, E. (1993) *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Novi liber.
- Holzer, J. (2002) *Komunizam u Europi: povijest pokreta i sustava vlasti*. Zagreb: Srednja Europa.
- Hroch, M. (2006) *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi. Komparativna analiza društvenih sustava patriotskih grupa malih europskih nacija*. Zagreb: Srednja Europa.
- Huntington, S. P. (1975) "Political Science, American Area Studies, and Their Paradigms of American Politics". U: Pye, L. W. (ur.) *Political Science and Area Studies*. Bloomington: Indiana University Press, str. 48-77.
- Hutchinson, J., Smith, A. D. (ur.) (1996) *Ethnicity*. Oxford i New York: Oxford University Press.
- Jahn, D. (2006) *Einführung in die vergleichende Politikwissenschaft*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Johnson, Ch. (1975) "Political Science and East Asian Area Studies". U: Pye, L. W. (ur.) *Political Science and Area*

- Studies*. Bloomington: Indiana University Press, str. 78-97.
- Johnson, Ch. (1997) "Preconception vs. Observation, or the Contributions of Rational Choice Theory and Area Studies to Contemporary Political Science". *Political Science and Politics* (30) 2: 170-174.
- Johnson, L. R. (2002) *Central Europe. Enemies, Neighbors, Friends*. New York: Oxford University Press.
- Kasapović, M. (1996) *Demokratska tranzicija i političke stranke*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Kasapović, M. (ur.) (2007) *Izlazak iz množine? Stanje hrvatske političke znanosti*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Karl, T. L., Schmitter, Ph. C. (1995) "From an Iron Curtain to a Paper Curtain: Grounding Transitologists or Students of Postcommunism?". *Slavic Review* (54) 4: 965-987.
- Kennedy, P. (2007) *Breme slobode. Istočna Europa nakon 1989. godine*. Zagreb: Srednja Europa.
- Krager, A. (1997) "Ostmitteleuropa. Zur Entwicklung eines Raumbegriffs". *Der Bürger im Staat* (47) 3: 146-149.
- Landman, T. (2000) *Issues and Methods in Comparative Politics*. London i New York: Routledge.
- Lijphart, A. (1991) "Constitutional Choices for New Democracies". *Journal of Democracy* (2) 1: 72-84.
- Lijphart, A. (1992) "Democratization and Constitutional Choices in Czech-Slovakia, Hungary and Poland". *Journal of Theoretical Politics* (4) 2: 207-223.
- Linz, J. J. (1990a) "The Perils of Presidentialism". *Journal of Democracy* (1) 1: 51-69.
- Linz, J. J. (1990b) "The Virtues of Parliamentaryism". *Journal of Democracy* (1) 4: 51-69.
- Linz, J. J., Stepan, A. (1996) *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Mazower, M. (2003) *Balkan. Kratka povijest*. Zagreb: Srednja Europa.
- Merkel, W. (1999) *Systemtransformation*. Opladen: Leske + Budrich.
- Merkel, W. (2007) "Nasuprot svakoj teoriji: brza konsolidacija demokracije u Srednjoistočnoj Europi." *Anali Hrvatskog politološkog društva* 3: 7-24.
- Merkel, W., Puhle, H.-J. (1999) *Von der Diktatur zur Demokratie*. Opladen i Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Merkel, W. i dr. (2006) *Defekte Demokratie. Regionalanalysen*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Meyer, A. G. (1975) "Comparative Politics and Its Discontent: The Study of the U.S.S.R. and Eastern Europe". U: Pye, L. W. (ur.) *Political Science and Area Studies*. Bloomington: Indiana University Press, str. 98-130.
- O'Donnel, G., Schmitter, Ph. C., Whitehead, L. (ur.) (1986) *Transition from Authoritarian Rule*. Baltimore.
- Oberländer, E. (ur.) (2001) *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-1944*. Paderborn: Schöningh.
- Offe, C. (1994) *Der Tunnel am Ende des Lichts. Erkundungen der politischen Transformation im Neuen Osten*. Frankfurt na Majni: Campus.
- Offe, C. (1996) *Varieties of Transition*. Cambridge: Polity Press.

- Perthes, V. (1994) *Der Libanon nach dem Bürgerkrieg*. Baden-Baden: Nomos.
- Perthes, V. (2000) *Vom Krieg zum Konkurrenz: Regionale Politik und die Suche nach einer arabisch-nahöstlichen Ordnung*. Baden-Baden: Nomos.
- Peters, G. B. (1998) *Comparative Politics. Theory and Methods*. Basingstoke: Palgrave.
- Pittaway, M. (2004) *Eastern Europe 1939-2000*. London: Arnold.
- Przeworski, Ad., Teune, H. (1970) *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York: Wiley.
- Pye, L. W. (ur.) (1975) *Political Science and Area Studies. Rivals or Partners?* Bloomington: Indiana University Press.
- Rupnik, J. (1999) "The Postcommunist Divide". *Journal of Democracy* (10) 1: 57-62.
- Rustow, D. A. (1975) "The Middle East". U: Pye, L. W. (ur.) *Political Science and Area Studies*. Bloomington: Indiana University Press, str. 170-180.
- Segert, D. (2002) *Die Grenzen Osteuropas. 1918, 1945, 1989 – Drei Versuche im Westen anzukommen*. Frankfurt na Majni: Campus.
- Sharman, J. C. (1998) "Vorhersage und Vergleich. Zur Osteuropaforschung in den USA". *Osteuropa* (48) 8-9: 821-836.
- Skidmore, Th. E., Smith, P. H. (1997) *Modern Latin America*. New York: Oxford University Press.
- Smith, A. D. (1986) *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell.
- Smith, A. D. (2003) *Nacionalizam i modernizam. Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Staniszki, J. (1989) "Patterns of Change in Eastern Europe". *East European Politics and Societies* (4) 1: 77-97.
- Szporluk, R. (1991) "The Soviet West – or Far Eastern Europe". *East European Politics and Societies* (5) 3: 466-482.
- Umbach, F. (1998) "Zukunftsperspektiven politikwissenschaftlicher Osteuropaforschung in Deutschland". *Osteuropa* (48) 8-9: 800-813.
- Wandycz, P. S. (2004) *Cijena slobode. Povijest Srednjoistočne Europe od srednjega vijeka do danas*. Zagreb: Srednja Europa.
- Weiner, M. (1975) "Political Science and South Asian Studies". U: Pye, L. W. (ur.) *Political Science and Area Studies*. Bloomington: Indiana University Press, str. 131-151.
- White, S., Batt, J., Lewis, P. G. (ur.) (2003) *Central and East European Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- White S., Oates, S., Miller, B. (2003) "The 'Clash of Civilisations' and Postcommunist Europe". *Comparative European Politics* 1: 111-127.
- Whitehead, L. (1999) "Geography and democratic destiny". *Journal of Democracy* (10) 1: 74-79.
- Whitehead, L. (2002) *Democratization. Theory and Experience*. New York: Oxford University Press.
- Wood, B. (1968) "Area Studies". *International Encyclopedia of the Social Science*. New York: Macmillan i Free Press.
- Ziring, L. (1984) *The Middle East Political Dictionary*. Santa Barbara: ABC-CLIO.

Area Studies and Eastern Europe: How Eastern Europe Collapsed

SUMMARY In the first part, the author outlines the development of area studies in contemporary comparative politics, and points to their importance for the development of political science. In the second part, she examines the methodology – research design and methods – of regional comparatistics, paying particular attention to the problem of defining the region as a central category in this field of comparative politics. The third and central part is focused on the emergence of Eastern Europe as a historical-political and socio-cultural region in the course of history, especially after World War II, and on its dissolution in the processes of democratic transformation of communist regimes in the last two decades. The dissolution of Eastern Europe has resulted in restoration of a tripartite political geography in the area which it used to take up, made up of Central Europe, Southeast Europe and the proper Eastern Europe.

KEYWORDS area studies, region, Eastern Europe, communism, democratic transformation, Central Europe, Southeast Europe